

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15

В. С. Макарчук

завідувач кафедри історії держави і права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”
д-р юрид. наук, професор

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА АРГУМЕНТАЦІЯ ПОЗИЦІЙ ПОЛЬСЬКИХ ЕМІГРАНТСЬКИХ УРЯДІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ СПОРІ З СРСР (1939–1945 рр.)

© Макарчук В. С., 2014

Розглянуто позицію польських емігрантських урядів В. Сікорського, С. Міколайчика та Т. Арцішевського (1939–1945 рр.) в територіальному спорі з Союзом РСР щодо державно-територіального статусу Західної України, Західної Білорусії та Віленського краю, а також міжнародно-правову аргументацію цієї позиції.

Ключові слова: старе міжнародне право, нове міжнародне право, польсько-радянський територіальний спір 1939–1945 рр., західні кордони України.

М. С. Макарчук

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ АРГУМЕНТАЦИЯ ПОЗИЦИИ ПОЛЬСКИХ ЭМИГРАНТСКИХ ПРАВИТЕЛЬСТВ В ТЕРРИТОРИАЛЬНОМ СПОРЕ С СССР (1939–1945 гг.)

Рассматривается позиция польских эмигрантских правительств В. Сикорского, С. Миколайчика и Т. Арцишевского (1939–1945 гг.) в территориальном споре с Союзом ССР относительно государственного-территориального статуса Западной Украины, Западной Белоруссии и Виленского края, а также международно-правовая аргументация этой позиции.

Ключевые слова: старое международное право, новое международное право, польско-советский территориальный спор 1939–1945 гг., западная граница Украины.

V. S. Makarchuk

THE INTERNATIONAL LAW ARGUMENTS OF POLISH EMIGRANT GOVERNMENTS IN TERRITORIAL DISPUTE WITH THE USSR (1939–1945)

The position of Polish emigrant governments of V. Sikorski, S. Mikolajczyk and T. Arciszewski (1939–1945) in territorial dispute with the USSR for political-territorial status of Western Ukraine, Western Bilorussia and Wilno region, and the international-legal substantiation of the position.

Key words: old international law, new international law, Polish-Soviet territorial dispute in 1939–1945, Western border of Ukraine

Постановка проблеми: Агресія РФ проти України супроводжується намаганнями російської дипломатії поставити під сумнів існуючі кордони нашої держави. Ідею розподілу території України між її ближніми сусідами 18 березня 2014 р. озвучив недавній (до 2011 р.) віце-спікер російської

Державної думи В. Жіріновський. Російські мас-медіа постійно поширюють вигадки про нібито намагання західних українців приєднатися до Польщі, Румунії чи Угорщини. Відтак політичні підсумки Другої світової війни актуалізуються, набувають конкретного звучання – чи можуть кордони, встановлені рішеннями Ялтинської і Потсдамської конференцій, а також післявоєнними мирними договорами, зберегтися в сучасних умовах? Наскільки “підставними” є претензії тих чи інших політичних сил на їх ревізію? Врешті-решт йдеться про збереження соборності України.

У цьому контексті науковий (і політичний) інтерес становить міжнародно-правова аргументація польських емігрантських урядів періоду Другої світової війни, послідовно очолюваних В. Сікорським (вересень 1939 – липень 1943 рр.), С. Міколайчиком (липень 1943 – листопад 1944 рр.) та Т. Арцішевським (з листопада 1944 р.) в польсько-радянському територіальному спорі. Непримиренні адепти концепції “Не тільки плаща, але й гудзика від плаща не віддамо” виробили достатньо потужну систему аргументів.

Огляд наукових публікацій за темою наукової розвідки. Маємо мемуарну та наукову літературу вітчизняного й зарубіжного походження. З польського боку, мемуарні записи залишили посол у СРСР (1941–1942 рр.) С. Кот, посол у Лондоні Е. Рачинський, генерал Вл. Андерс та ін., з радянської сторони – посол в Лондоні (до 1943 р.) І. Майський, особистий перекладач Й. Сталіна В. Бережков та ін. Західний науковий табір представляють польські (Е. Рожек, Ф. Збіневич, С. Забелло, П. Еберхард та ін.) й англо-американські (Дж. Шотвел, А. Улам, П. Вандич, Л. Вудвард та ін.) дослідники. Праці науковців радянського часу (О. Куц, В. Парсаданова) доповнюються вітчизняними дослідженнями доби Незалежності (В. Сергійчук, І. Ільющин, М. Швагуляк, Л. Зашкільняк та ін.) Є науковці, які не вкладаються у цю схему, як, наприклад, Б. Вевюра та М. Станевіч – польські історики доби ПНР, чи О. Корчак-Городицький – український емігрант, прихильник ідеї соборності України й критик польського великодержавного шовінізму.

Джерельну базу доповнюють публікації документів з історії польсько-радянських відносин, зовнішньої політики США (FRUS) тощо.

Формулювання завдань наукової статті: аспект міжнародно-правового аргументування позиції польського емігрантського уряду залишається контраверсійним. Польська наукова думка наполягає на повній правоті своїх співвітчизників – під кутом діючого у 1939–1945 рр. міжнародного права та Конституції РП 1935 р. Українські науковці апелюють до права націй на самовизначення, вказують на слабкі місця польської аргументації. Пропонована читачеві наукова розвідка, допоможе з’ясувати основні пункти польської аргументації, її сильні та слабкі аспекти.

Виклад основного матеріалу. У перші дні Другої світової війни Москва висловила готовність допомогти жертві німецької агресії поставками зброї, але Варшава проігнорувала цей жест. Тим часом обстановка на театрі воєнних дій істотно змінилася. Польський уряд і командування збройних сил вже не мали жодних сумнівів щодо перспектив військової кампанії. Уже 9 вересня польський віце-міністр з іноземних справ Шембек погоджував з французьким послом Ноелем надання польському урядові “притулку” на території Франції. Відповідні запевнення міністр Бек отримав від Ноеля 11 вересня. Удень 14 вересня польський уряд та президент І. Мосьціцький перебралися до містечка Кути на румунському кордоні. 17 вересня до них приєднався і “верховний головнокомандуючий” Е. Ридз-Смігли [1, с. 235].

Польського посла в Москві В. Гржибовського викликали у Кремль 17 вересня 1939 р. на третю годину ранку. Йому повідомили, що: “Польський уряд розпався і не виявляє ознак діяльності. Це означає, що польська держава і уряд фактично припинили існування. Тим самим припинили дію договори, які були укладені між СРСР і Польщею”. З цього випливає рішення радянського уряду “узяти під захист” єдинокровне українське і білоруське населення. Зачитував текст Заяви заступник Народного комісара закордонних справ В.П. Потьомкін [2, р. 47]. Польський посол відповів, що не приймає радянську аргументацію, оскільки уряд і збройні сили Польщі цілком боєздатні.

Союз РСР формально не оголосив війну Польщі, введення Червоної Армії на територію сусідньої держави аргументувалося міркуваннями гуманності. Ризький договір 1921 р. у тій частині, що стосувалася міждержавного кордону, де-юре зберігав свою силу, територіальний статус східних районів Другої Речі Посполитої у Заяві 17 вересня 1939 р. під сумнів не ставився.

У день вручення радянської ноти, формально перебуваючи на польській території, уряд Другої Речі Посполитої встиг висловити протест: “Польський уряд протестує проти викладених у ноті мотивів радянського уряду, оскільки польський уряд виконує свої нормальні обов’язки, а польська армія успішно чинить опір ворогові” [2, р. 47]. Показово, що уперше цей “протест” вдалося оприлюднити більше, ніж через тиждень після утечі, за межами Польщі [3].

Інтернований властями Румунії Президент Польщі І. Мосьціцький, не маючи свободи пересування, визначив у відповідності до Конституції 1935 р. свого наступника – первісно В. Длугошевського, а згодом – В. Рачкевича, колишнього голову польського Сенату. Новопризначений Президент 30 вересня 1939 р. оголосив про те, що ним утворено новий уряд Польщі на чолі з ген. В. Сікорським. До складу уряду, що перебував у французькому містечку Анже (Anger), увійшли представники різних груп польської еміграції.

30 вересня 1939 р. посол у Лондоні Е. Рачинський подав англійському МЗС ноту, у якій – від імені новоствореного уряду –заявив, що Польща ніколи не визнає акту насилля, і у ім’я справедливості буде боротися за визволення окупованих територій. Героїчна оборона Варшави, Вільна, Львова, Гдині і Модліна свідчать, що Польща хоче бути вільною і незалежною [4, с. 118]. Згадка про Львів ставила радянського окупанта на один щабель з нацистським.

Наприкінці жовтня 1939 р. у Львові та Білостоку відбулися Народні Збори Західної України та Західної Білорусі, які, опираючись на право націй на самовизначення, оголосили про возз’єднання з основними масивами етнічних земель. На початку листопада 1939 р. відповідні рішення прийняли Верховні ради СРСР, УРСР та БРСР.

У грудні 1939 р. СРСР виключили з Ліги Націй. Після цього польський уряд у Декларації проголосив програму зовнішньої політики. Вона не визнавала територіальні зміни і непрямо натякала на те, що українці (як і білоруси) нібито зберігають вірність Другій Речі Посполитій: “Національним меншинам, які разом з народом польським взяли участь у боротьбі і позосталися вірні державі польській, Польща забезпечить справедливість, вільний національний і культурний розвиток під захистом закону” [5]. Першочерговим завданням називалося “Визволення польської території від іноземної окупації та встановлення кордонів, здатних гарантувати безпеку не лише для Польщі, але й для усієї Європи” [6, р. 34].

Поразка Франції не змінила ставлення уряду В. Сікорського до питання про східний кордон. 15 серпня 1940 р. він опублікував програмні тези, де вказувалося, що: “теперішні границі радянської окупації мають підстави не етнографічні і уявно визвольні, а відверто імперіалістичні. Умовою нормалізації стосунків між Польщею і Росією має стати повернення польсько-радянського кордону до (стану – В.М.) вересня 1939 р.” [7, с. 282].

Напад Німеччини на СРСР відновив надії польських емігрантських кіл на поновлення польської державності у її довоєнних кордонах. Уже 23 червня 1941 р. В. Сікорський виступив з вимогою повернутися до кордонів, встановлених Ризьким договором 18 березня 1921 р. і визнаних Радою послів 15 березня 1923 р. Цей виступ наступного дня був зі скороченнями викладений у радянській пресі [8].

Радянсько-польські переговори розпочалися 5 липня 1941 р. Проходили вони на “нейтральній території” британського Форін-офісу. Радянська сторона оголосила про готовність узяти зобов’язання сприяти відновленню незалежної польської держави у її національних кордонах [9, с. 198]. У відповідь Залеський (польський міністр закордонних справ – В.М.) почав сіро і нудно цитувати цифри переписів, що проводилися у довоєнній Польщі, причому у нього виходило якось так, що ні українців, ні білорусів у цій Польщі майже не було і що єдиною меншістю Польської республіки виступали півмільйона євреїв [10, с. 156].

17 липня У. Черчилль звернувся з посланням до В. Сікорського, у якому вимагав якнайшвидшого підписання угоди з СРСР [11, с. 119]. Емігрантський уряд під цим тиском пішов на поступки.

30 липня 1941 р. польсько-радянська *Угода про допомогу у війні проти гітлерівської Німеччини та про відновлення дипломатичних відносин* була підписана. Уряд СРСР оголосив недійсними радянсько-німецькі договори і домовленості 1939–1940 рр. Польський уряд, зі свого боку, зобов'язався не вступати до жодного союзу, спрямованого проти СРСР.

Згладити протиріччя були покликані радянсько-польські переговори у Москві на початку грудня 1941 р. 3 грудня відбулася зустріч Й. Сталіна з В. Сікорським. На ній були присутні В. Молотов, посол у Москві С. Кот та командуючий польськими збройними силами у СРСР В. Андерс. Вважається, що саме тоді СРСР уперше запропонував польському уряду підтримку у поверненні “споконвічно польських земель”, захоплених і германізованих у XII – XVIII ст., в разі згоди на польсько-радянський кордон на основі лінії Керзона.

За підсумками переговорів 3–4 грудня 1941 р. підписано *Декларацію про дружбу і взаємодопомогу*: “Після переможної війни (...) завданням союзних держав стане забезпечення міцного і справедливого миру. Це може бути досягнуто лише новою організацією міжнародних відносин, заснованою на об'єднанні демократичних держав у міцний союз. При створенні такої організації вирішальним моментом має стати повага до міжнародного права” [12, с. 192]. У поняття “поваги до міжнародного права” сторони, схоже, вкладали різне розуміння: польська – дотримання угод, якими встановлювалися її довоєнні кордони, радянська – здійснення права націй на самовизначення.

Повернувшись до Лондона, В. Сікорський 12 січня 1942 р. оголосив, що Польща визнає на Сході лише кордони, встановлені Ризьким договором, а на заході поверне собі від Німеччини “давні слов'янські землі”. У звіті для Ради міністрів прем'єр зокрема стверджував: “...на Сході ми визнаємо тільки ті кордони, що їх мала Польща в день вибуху війни. Це було б великою помилкою – дозволити яку-небудь дискусію на цю тему і прийняти сугестію (припущення – В.М.), що наші східні кордони є пливкі” [13, с. 127].

Польський екзильний уряд та пов'язана з ним Рада Народова не пропускали нагоди нагадати про невирішеність питання радянсько-польських кордонів. Так, Рада Народова 20 лютого 1943 р. висловилася за “інтегральність території Речі Посполитої в її кордонах на день 1 вересня 1939 р.”, а також за непорушність і неподільність державного суверенітету [14, с. 280].

На поч. 1943 р. Москва зробила чергову спробу зацікавити польський емігрантський уряд у співробітництві 16 березня 1943 р. радянський посол у Вашингтоні зробив заяву, що СРСР згодний з передачею після війни Східної Пруссії Польщі [15, с. 41]. Проте утримати уряд В. Сікорського від подальших недружніх кроків навіть таким “авансом” не вдалося.

26 квітня 1943 р. Радянський уряд, скориставшись катинським інцидентом, розірвав зв'язки з урядом В. Сікорського. У Ноті Радянського Уряду, датованій 25 квітня 1943 р., зокрема вказувалося: “Радянському Урядові відомо, що ця ворожа кампанія проти Радянського Союзу здійснена Польським Урядом для того, щоб шляхом використання гітлерівської наклепницької фальшивки здійснити тиск на Радянський Уряд з метою вирвати у нього територіальні поступки за рахунок інтересів Радянської України, Радянської Білорусії і Радянської Литви” [16, с. 347].

Важливо зрозуміти дійсні причини непоступливості емігрантського уряду. “Основою існування уряду Речі Посполитої, – вказує відомий польський історіограф міжнародних відносин періоду другої світової війни А. Айненкель, – була легальна, діюча конституція, яка визнавалася і опозицією”. Антисанаційна опозиція утворила уряд. Опозиція, яку в Радянському Союзі визначили терміном “фашистський уряд”, складалася з представників соціалістичної, селянської партій та інших угруповань. Вона заявляла, що уряд не має права змінювати територію Речі Посполитої, її границі, оскільки не має права самостійно змінити Конституцію. Це можна буде зробити після війни законним шляхом. Якщо ж не враховувати тих міркувань, це означатиме, що з цього моменту ми даємо советам собою керувати (...) Тому, всупереч певній політичній дійсності, потрібно було стояти на своєму, і це можна зрозуміти” [17, с. 221].

Аргументи ці бачаться переконливими: польський уряд не може перевищити повноваження, встановлені чинною Конституцією 1935 р.

Схоже, однак, що існує істотна різниця між дійсною причиною і формальним приводом. Насправді, Конституція 1935 р., встановлювала, що “уряд не має права змінювати територію”. Проте, якби це було єдиним затрудненням, то у Кремлі не особливо поспішали її формально порушувати. Схожа ситуація виникла й у відносинах з емігрантським урядом ЧСР. Проте, коли у грудні 1943 р. президент Е. Бенеш висловив готовність передати Закарпатську Україну Радянському Союзові, Сталін цю пропозицію відкинув [18, с. 267].

Урядам В.Сікорського, а згодом С. Міколайчика достатньо було зробити заяву на зразок тієї, що її зробив Польський комітет національного визволення у липні 1944 р.: хочемо дружніх, рівноправних відносин з Радянським Союзом; польські землі мають належати Польщі, литовські – Литві, білоруські – Білорусії, українські – Україні. Тобто погодитися на етнографічний принцип встановлення післявоєнного польсько-радянського кордону. У цьому випадку обґрунтованою бачилася б і вимога повторного плебісциту на спірних землях Другої Речі Посполитої, які відійшли до СРСР у 1939 р. (Західна Україна, Західна Білорусь) та 1940 р. (Сувалки і Віленщина). Саме цю нову лінію кордону міг би ратифікувати післявоєнний польський Сейм – у повній відповідності до міжнародного права і конституції Польщі. Тим самим домовленість про кордони – у тій чи іншій формі – могла бути досягнута (принаймні, теоретично) вже у 1941 р., і згодом лише очікувала б свого міжнародно-правового оформлення на засіданні післявоєнного Сейму. (До речі, зовсім не очевидного, наприклад, у разі домінування у польському депутатському корпусі націоналістів і антикомуністів).

Так, реальний радянсько-польський Договір про кордон спочатку був підписаний главою Польської держави (16 серпня 1945 р.), і лише за кілька місяців ратифікований Крайовою Радою Народовою (31 грудня 1945 р.).

Відмовляючись від найменших поступок на сході, польський емігрантський уряд не відступався від вимог перегляду довоєнних кордонів з Німеччиною під приводом “створення безпечних міжнародних умов” для післявоєнної Польщі. Це був *argumenta ambigua* – двогострий аргумент. Цим підходом поляки надавали Москві зустрічний аргумент – турботу про міркування власної безпеки при встановленні післявоєнних західних кордонів.

Перед конференцією у Тегерані (27 листопада – 1 грудня 1943 р.) уряд С. Міколайчика передав Черчиллеві і Рузвельтові меморандум від 16 листопада 1943 р., де відкидав можливі зміни довоєнного польсько-радянського кордону: “Польські східні землі становлять предмет радянських претензій, що охоплюють понад половину Польської Речі Посполитої. В їхніх межах перебувають важливі осередки польського національного життя. Вони тісно пов’язані з Польщею узами історичними, цивілізаційними та культурними. Народність польська, яка проживала там спокон віку, творить відносно більшість мешканців тих земель (...) Уряд Польський не може бачити перед собою відкритої дороги до підняття дискусії на тему територіальних поступок з тієї причини, що така дискусія при браку ефективних гарантій незалежності і безпеки Польщі зі сторони Великої Британії і Сполучених Штатів невідворотно провадила б до усе дальших, нових вимагань” [14, с. 418–420].

Інформація Черчилля урядові Міколайчика про те, що в Тегерані були прийняті рішення, які дадуть змогу післявоєнній Польщі розширити свої кордони на півночі й на заході коштом переможеної Німеччини, викликала “ентузіазм” польських емігрантів, а повідомлення про те, що Кенігсберг має відійти до СРСР – “розчарування”.

Вступ радянських військ на територію довоєнної Польщі викликав різку реакцію емігрантського уряду в Лондоні. У заяві від 5 січня 1944 р. уряд С. Міколайчика поставив вимогу передачі адміністративних функцій на визволених від гітлерівської окупації землях Західної України і Західної Білорусії до рук польських властей, призначених емігрантським урядом. У разі виконання цих попередніх вимог, польська сторона “погоджувалася” на відновлення дипломатичних стосунків з СРСР. Радянський Союз не відповів на цю вимогу навіть звичною у таких випадках заявою ТАСС.

Протягом місяця британський прем'єр намагався схилити “лондонських поляків” до компромісу з Москвою, але безуспішно. Й. Сталін у посланні Черчиллю 3 березня 1944 р. підвів ризик під англо-польським консультаціями: “Досить вказати, що вони не лише не хочуть визнати лінію Керзона, але й ще претендують як на Львів, так і на Вільно. Що ж стосується прагнення поставити під іноземний контроль управління деякими радянськими територіями, то такі потуги ми не можемо прийняти до обговорення, бо навіть саму постановку такого роду питань вважаємо образливою для Радянського Союзу” [19, с. 241].

20 червня 1944 р. С. Міколайчик мав у Лондоні розмову з послом СРСР при союзних урядах В. Лебедевим. Емігрантський прем'єр відкинув лінію Керзона, але наполягав на необхідності відновлення дипломатичних відносин. Проведення лінії польсько-радянського кордону мало, на думку польського глави кабінету, бути відкладене до післявоєнної конференції.

В плані підготовки до жовтневої 1944 р. зустрічі зі Сталіном С. Міколайчик був змушений під тиском У. Черчилля та А. Ідена звільнити від виконання обов'язків Головнокомандуючого ген. Сосновського, якого Москва вважала головним супротивником польсько-радянського порозуміння.

У західній літературі люблять цитувати рознос, нібито вчинений Міколайчику у Москві англійським прем'єром (наодинці у приватній розмові): “Ви розв'яжете ще одну світову війну, в котрій буде загублено 25 мільйонів людських життів. Але вас це не хвилює (...) Ви цілковито безумні (...) Я полишу вас з вашими бідами (...) Я звернуся до інших поляків, і цей Люблінський комітет чудово справиться зі своїми обов'язками. Це буде уряд (...) Якщо ви хочете завоювати Росію, ми дозволимо вам це зробити”. Проте той же автор додає: “Всупереч цим гострим формулюванням, Черчилль і Рузвельт намагалися прихилити Сталіна до того, щоб залишити Львів і Дрогобич за поляками” [20, р. 267].

С. Міколайчик висловив певну готовність до прийняття лінії Керзона, але зробив низку обмовок, котрі зводилися до передачі Польщі Львова та прилеглих районів. Одночасно він відзначив необхідність погодження питання про післявоєнний кордон з членами свого уряду та отримання повноважень на продовження переговорів.

С. Міколайчик у виступі перед членами свого кабінету після повернення з Москви спробував пояснити англійську (та американську) позиції у питанні про східний кордон Польщі тим, що свого часу у Тегерані лідери західних держав були змушені піти на поступки Росії. Причиною поступливості Рузвельта і Черчилля, за словами Міколайчика, було їхнє занепокоєння можливістю сепаратного миру Радянського Союзу з Гітлером. У Москві Сталін лише пред'явив вексель, підписаний союзниками у Тегерані.

Не зумівши добитися від емігрантського уряду схвалення своїх дій, а від західних Союзників обіцяної підтримки, С. Міколайчик 23 листопада 1944 р. зрікся поста прем'єра. Його наступником став діяч ППС Т. Арцішевський. Новий уряд не лише не відмовився від боротьби за Львів та Вільно, але й не погоджувався з можливістю втрати будь-яких “зем всходніх” взагалі.

3 листопада 1944 р. уряд Т. Арцішевського оголосив радянські пропозиції неприйнятними [21, р. 312]. С. Міколайчик своєю відставкою, як показали подальші події, зберіг репутацію прагматичного політика, а відтак й шанс повернутися до Польщі на віце-прем'єрську посаду у коаліційному уряді.

Уряд Т. Арцішевського повернувся на абсолютно нереалістичні позиції утримання “ризьких” кордонів 1921 р. Основні аргументи уряду Арцішевського – *pactum sunt servanda*, порушення Союзом РСР норм міжнародного права договорів у вересні 1939 р., недійсність плебісцитів у Західній Україні і Західній Білорусії, одностороннє тлумачення положення Атлантичної хартії (1941 р.), яке зобов'язувало її учасників “утримуватися від територіальних надбань в ході триваючої війни”, неприпустимість втручання т. зв. Великих держав у питання проведення кордонів між союзними державами антигітлерівської коаліції. Відкидаючи “диктат Великих держав” у питанні польсько-радянського кордону, уряд Т. Арцішевського, тим не менше, аніскільки не сумнівався у “праві” Польщі на давні слов'янські землі, германізовані, починаючи від Х ст. і заселені переважно німцями. При цьому якось забувалося, що лише за умови підтримки Великих держав Польща зможе провести бажані їй територіальні перетворення на півночі й заході.

Напередодні Ялтинської конференції уряд Т. Арцішевського звернувся до урядів Великобританії та США з меморандумом, де стверджувалося, що усі територіальні питання мають бути відкладені до завершення війни. Питання про польсько-радянський кордон має вирішуватися зацікавленими сторонами, без втручання третіх держав. Містилося також звернення не визнавати “маріонеткового уряду”, сформованого прорадянським Польським комітетом національного визволення.

17 лютого 1945 р. (у відповідь на телеграму Ф. Рузвельта про підсумки Ялтинської конференції) Т. Арцішевський писав: “З цього приводу я вважаю своїм обов’язком оголосити, що резолюції Кримської конференції (у тому вигляді, як вони були опубліковані), розцінені усіма поляками як новий розділ Польщі і як передача її під радянський протекторат. Усупереч усьому, польський народ глибоко переконаний, що це не остаточне вирішення польської проблеми, і я продовжую зберігати надію на Ваші, пане Президент, глибокі симпатії Польщі й на те, що Ви виступаєте твердим захисником ідеалів свободи і справедливості” [22, р. 523].

25 березня 1945 р. Польська національна рада в Лондоні була розпущена, майже половина її членів підписала декларацію, спрямовану проти політики Т. Арцішевського, з вимогами приєднання Польщі до ялтинських рішень. Ці події своєю чергою надихали С. Міколайчика на пошук домовленостей з т.зв. *люблінськими поляками* [23, р. 152].

5 липня 1945 р., до початку роботи Потсдамської конференції, Польський уряд національної єдності був визнаний США і Великобританією, що автоматично знімало питання про *лондонських поляків*. “Відродження надій, а не тріумф – ось єдине, що ми можемо дозволити собі у даний момент”, – писав з цього приводу Г. Трумену У. Черчилль [24, с. 320].

У *Потсдамській заяві глав трьох Великих держав з польського питання* вказувалося, що встановлення дипломатичних відносин США і Великобританії з Тимчасовим Урядом Національної Єдності Польщі “призвело до припинення визнання ними колишнього Польського уряду в Лондоні, який більше не існує”

У *Протоколі Берлінської конференції керівників союзних держав – СРСР, США та Великобританії* (1 серпня 1945 р.) – окремим VIII пунктом були закріплені рішення стосовно Польщі, зокрема з питання про її західний кордон. Повідомити польській делегації втішні новини доручили президентові США Г. Трумену. 1 серпня він прийняв польську делегацію і оголосив їй, що “територіальні кордони встановлені у відповідності з вимогами Польщі і польський уряд відповідає за адміністрацію у рамках цих кордонів”. Далі Трумен потис руки польським делегатам і привітав їх з історичним успіхом. Проте усім присутнім було зрозуміло, – відзначає Е. Османчик, – що кордони отримані не з рук Англії та США, а у результаті радянської підтримки [25, с. 109].

Уряд Т. Арцішевського висловив невдоволення рішеннями, прийнятими у Потсдамі, 14 серпня 1945 р. у документі з претензійною назвою *Заява польського уряду, протестуючого проти попрання принципів свободи і рівності націй в резолюціях Потсдамської конференції*, стверджувалося, що “Три Великі держави на переговорах в Потсдамі прийняли резолюції, що стосуються долі інших держав, й присвоїли собі виключне право реорганізації Європи уздовж рубежів, ними самими визначених”. Від критики “свавілля Великих держав” польський емігрантський уряд кинувся в іншу сторону: “В Потсдамі питання про північну частину Східної Пруссії разом з Кенігсбергом (Крулевцем) було також вирішене на користь росіян ...” [22, р. 637].

Уряд Т. Арцішевського, протестуючи проти Потсдамської угоди (1 серпня 1945 р.), обурювався не стільки тим, що Великі держави встановлюють європейські кордони на свій розсуд, скільки їх відмовою враховувати думку (читай – побажання) емігрантського польського уряду.

Висновки: Емігрантські уряди Польщі, послідовно очолювані В. Сікорським, С. Міколайчиком та Т. Арцішевським, наполягали на тому, що питання польсько-радянського кордону має вирішуватися лише двома зацікавленими сторонами, без втручання третіх держав. Наголошувалося також, що вирішення проблеми кордонів можливе лише після завершення бойових дій. Малося на увазі, що ще до того Польща отримає історичні польські землі на півночі та заході. Також затвердження територіальних змін на сході може відбутися лише відповідно до Конституції

(1935 р.), за рішенням Сейму країни. При цьому розумілося, що Сейм ніколи не дасть згоди на втрату “східних кресів”. Зрештою у 1945 р. ці вимоги були дотримані, але – без участі у процесі взаємного польсько-радянського урегулювання самого емігрантського уряду.

1. Станевич М. Сентябрьская катастрофа / Пер. с польс. П. Зяблова и В. Павловича. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1953. – 242 с. 2. Documents on Polish-Soviet Relations. Vol. 1. – 1939 – 1943. – London – Melbourne – Toronto: Heinemann, 1961. – 625 s. 3. Monitor Polski, Paryz, 25.IX. 1939 r. 4. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с. 5. Monitor Polski, Paryz, 19. XII. 1939 r. 6. Wandycz Peter. Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers. 1940-1943. Indiana University Publication. Slavic and East European Series, Vol. 3, 1956. – 152 p. 7. Batowski H. Z dziejow dyplomacji polskiej na obczyźnie: (wrzesien 1939 – lipiec 1941). – Krakow-Wroclaw: Wydawnictwo Literackie, 1984. – 453, [2] s. 8. Правда – 1941. – 24 июня. 9. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т.VII. 1939 – декабрь 1943. – М.: Наука, 1973. – 510 с. 10. Майський І. М. Воспоминания советского посла. Война 1939-1943. – М.: Наука, 1965. – 407 с. 11. Raczynski Edward. W sojusznictwie Londynie. – London: Polish Research Centre, 1960. – 450 p. 12. Armstrong John. Ukrainian Nationalism 1939 – 1945. – New York: Columbia University Press, 1955. – 322 p. 13. Корчак-Городицький О. Замість вигадок: Українська проблематика в західних політико-дипломатичних джерелах. Документи, рецензії, спогади. – Івано-Франківськ: Перевал., 1994. – 200 с. 14. Sprawa polska w czasie drugiej wojny swiatowej na arenie miedzynarodowej. Zbior dokumentow / Tadeusz Cieślak; Stefania Stanisławska; Stanisław Zabiello; Włodzimierz T Kowalski; Jarosław Jurkiewicz. – Warszawa: Polski instytut Spraw Miedzynarodowych, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. 15. Вевюра Б. Польско-германская граница и международное право. Пер. с польского. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 240 с. 16. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: В 3-х т. Т. 1. 22 июня 1941 – 31 декабря 1943. – М.: Госполитиздат, 1946. – 803 с. 17. Україна-Польща: важкі питання. Том 3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20 – 22 травня 1998 року. – Варшава: Tyrsa, 1998. – 267 с. (матеріали дискусії учасників). 18. Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т. 4, кн. 2. Дек. 1943 – май 1945. – М.: Наука, 1983. – 472 с. 19. Переписка Председателя Совета министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941 – 1945 гг. Т. 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. – ноябрь 1945 г.) / Министерство иностр. дел СССР. – 2 изд. – М.: Политиздат, 1986. – 464 с. 20. Yaremko M. Galicia – Halychyna/ A Part of Ukraine/. From Separation to Unity. Toronto – New York – Paris: Shevchenko Scientific Society, 1967. – 292 p. 21. Rozek Edward. Allied Wartime Diplomacy. A Pattern in Poland. – New York: John Willey and Sons, Inc., 1958. – 481 p. 22. Documents on Polish-Soviet Relations. Vol. II. 1944 – 1945. Edited by General Sikorski Historical Institute. – London: Heinemann, 1967. – 866 p. 23. Lukacs John. The Great Powers and Eastern Europe. – New York: American Book Co, 1953. – 878 p. 24. История международных отношений и внешней политики СССР: В 3-х т. / Под общ. ред. В. Г. Трухановского. – Т.1. 1917–1939 гг. – Т. 2. 1939–1945 гг. – М.: Международные отношения, 1967. – 375 с. 25. Османчик Э.Я. Был год 1945 / Пер. с польск. Я. О. Немчинова. – М.: Международные отношения, 1975. – 198 с.